

הרב נחום גרינוואלד

ה"אור" והצמצום לפי שיטת החסידות (ב)

פרק ב: איך פועל הצמצום ומהי מהות הצמצום?

מבוא

במאמר הקודם¹ הסברנו את ההבחנה הדקה אבל הברורה והיסודית בין אור אין סוף לבין הקב"ה כפי שהוא בעצם עצמותו². הוסבר, שהאור הינו התגלות של הקב"ה ולא עצמותו ית' ממש. ולפי הנחה זו הסקנו, שכאשר עלה ברצונו של הקב"ה לברוא עולמות ולא הי' מקום לעמידתם, הרי דוקא התגלות האור (שעניינה של התגלות זו הוא הפירסום והגילוי שהקב"ה אין מלבדו ואין זולתו) היא היא השוללת את קיומו של עולם "יש" ונפרד שאינו בטל להקב"ה (ועניינו של העולם שהוא מלשון "העלם", להעלים את האמת האמיתית שרק הקב"ה קיים ואין שום מציאות כלל זולתו) המנגד בעצם היותו למהותו והווייתו של האור אין סוף.

אולם הקב"ה בעצמותו, אעפ"י שבוודאי הוא מצוי באמת בכל מקום - שכן כל ענינו של אור-אין-סוף אינו אלא לגלות מה שיש בעצמותו, ואם כן האור מגלה שעצמותו ית' מצוי בכל מקום, מכל מקום, מכיון שהוא מכונס בתוך עצמיותו, אמת זו איננה באה לידי שום ביטוי ופירסום. ולכן, אין אמת עצמית זו מתנגשת עם מי שיחשוב ויכריז שהוא יש ומציאות מוחלטת בפני עצמו וכופר ומכחיש באמת זו, כי זה שהאור מתנגד למציאות אחרת שאינה מכירה באמת האמיתית, הוא, משום שמטרת האור היא לגלות את האמת, וכל יישות שאינה מגלה אלא מעלימה - סותרת את האור בעצם מהותה. ברם, העצם הינו אמת בלי "גילוי" של האמת, ולכן אין סתירה אם תתקיים מציאות שלא מכירה בעצם

* בפתח דברינו חלה עלי שוב חובת התנצלות והבהרה. מטרת המאמר אינה להכריע ולקבוע סוף פסוק בנושא קדוש ונשגב כמו זה, אלא כפי שלימדונו והורונו רבותינו נשיאי חב"ד וצוקל"ה זי"ע לדורותיהם, ונתנו את הכלים והכללים לכך בספריהם הקדושים, שיכול וחיוב כל אדם להבין את הדברים הללו בשכלו, להפשיט את המושגים מגשמיותם, ולהבינם כמו שאדם מבין סוגיא בהלכה. ואם כן אינני מתיימר ח"ו לומר שירדתי לסוף דבר, באתי רק להראות באופן כללי כיצד הענין נתפס במסגרת השכל וההגיון כשאר חלקי התורה והאמונה. ציינתי מקורות לכל דבריי, אך לא מציתי כל המקורות בענין זה. גם עלי להבהיר שעניינים אלו הם מושגים דקים, ונכתבו לפי הבנתי ועל אחריותי בלבד.

1. 'היכל הבעש"ט' גליון א' עמ' ל ואילך.

2. בהמשך המאמר השתמשנו במונח "עצמות" ככינוי לעצמותו ומהותו של הקב"ה, ולכן הקפדנו לא

להתייחס למלה זו לפי הדקדוק.

(למרות שהאמת היא שדוקא העצם מקיימה). ולפיכך הצמצום מוכרח מצד נוכחות וקיום האור בלבד, ולכן רק האור-אין-סוף צמצם את עצמו לצד, אבל הקב"ה כפי שהוא מצד עצמותו לא שייך ולא צריך להיות לגביו שום צמצום.

^{הרי"ה} עם זאת יש לזכור היטב, שכאשר אנו מדברים על אור אין סוף לעומת עצמות א"ס, או על הארה של הקב"ה לעומת בלי גבול של הקב"ה, הרי אין להפריד בין הדבקים, והקב"ה ואורו הינו הקב"ה אחד יחיד ומיוחד, אלא שמושג "אור" מבטא כיצד שהקב"ה מתגלה באופן אין סופי ומושג; ו"עצמות" משמעו כפי שהקב"ה אינו במצב של התגלות. משל למה הדבר דומה? להבדל בין האדם כשהוא לעצמו בודד ויחיד (=עצמותו ומהותו), לבין כשהוא מתייחס לידידיו המבינים את ערכו (= "אורו" מתגלה), ולבין אם הוא "צמצם" את עצמו לחיך לילדו הפעוט (=רק הארה ממנו מתגלה). כמובן בכל המקרים מדובר באדם אחר ויחיד, רק הוא מופיע ומתבטא במצבים שונים.

^{לצורך היכסוח} במאמר זה ננסה לברר את משמעותו של הצמצום עצמו. כיצד פועל הצמצום? ומהי מהות הצמצום? והאין יש להבין, לפי שיטת החסידות, שהצמצום הוא שלא כפשוטו, שמחד על ידי הצמצום נוצר חלל שנתן מקום לעולמות, ומאידך לא השתנה האור מאומה, והוא ממלא עדיין את מקום החלל כמו לפני הצמצום?

צמצום: הסתלקות או התמעטות?

לפני שניגש להסביר את מהות הצמצום עלינו לברר ענין יסודי בהבנת המונח צמצום, שכן את המונח 'צמצום' בנוגע ל"אור" יתכן להבין בשתי משמעויות שונות. א) צמצום במובן של סילוק מוחלט של כל האור מן החלל. ב) צמצום במובן של חלישות והתמעטות האור.³

סילוק האור משמעו שהאור של אין סוף חדל להאיר לתוך החלל, ובתוך החלל אין שום קרני אור המאירים בו, כמו חשך הלילה שאין כאן שום אור כלל; ואילו כאשר צמצום האור הוא בדרך התמעטות, הרי האור נחלש מעוצמתו ותוקפו. [משל לדבר מאור גשמי: כאשר האור במלוא תוקפו, האור מסנוור ושורף כל מה שבקרבתו, ורק כאשר האור חלש יתכן להתקיים בנוכחותו]. לפי זה נשאלת השאלה: איזה סוג צמצום הי' בצמצום של אור אין סוף?

בכדי לענות על כך, יש להביא משל משני סוגי הצמצום מתחום השפעה אצל אדם. הבה נצייר לעצמנו חכם עצום, יחיד בדורו בגאונות ובעל מחשבות מעמיקות ומקוריות, הרוצה להעביר ולהסביר את רעיונותיו לשומעי לקחו, וננסה להתחקות כיצד הוא "מוריד"

3. ראה על הגדרת שני סוגי הצמצום בסגנון זה בספר "בשעה שהקדימו תער"ב" (לאדמו"ר הרש"ב נ"ע) ח"ב עמ' תתקט"ו. וב'ספר המאמרים תש"ב' (לאדמו"ר הרי"צ נ"ע) עמ' 28 ואילך פרק יד, טו. ועיין בתניא פרק מח בתחילת הפרק. ועוד.

את השכלתו הגבוהה והעמוקה לדרגה הנמוכה של מקבלו. הדבר תלוי, כמובן בדרגת המקבל. אם המקבל מבין את שיחו ושיגו של החכם ההוא והוא קצת בר דעת ובקיא היטב בתחום הנידון וכל ההבדל בין המורה הגאון לבין התלמיד הוא ברמת העמקות בלבד, שהתלמיד הוא בדרגה נחותה ברמת הבנתו, אז מוטל על החכם להסביר את דבריו בצורה בהירה ופשוטה בצירוף של דוגמאות ומשלים על מנת להמחישו ול"הורידו" לפי מדריגת התלמיד.

ברם, אם נתאר לעצמינו חכם מופלא בתחום מסויים ואילו התלמיד הוא גס שכל לגמרי ואינו בקי בתחום זה כלל, כגון שהחכם הוא גאון מופלא בלימוד הגמרא, והנה כאן יש מישהו שמעולם לא שמע על יהדות ובכלל אינו עוסק במושכלות אלא הוא איכר שעוסק כל כולו בחליבת פרות, באימון סוסים וחרישת האדמה, כיצד יכול החכם ללמדו דברי חכמה בתחום עדין ונשגב? ל"הוריד" את רמת השכל דרגה אחר דרגה לא יועיל מאומה לאיש שבעולמו אין ה"שכל" קיים כלל. "הורדת" שכל מועילה במקרה הראשון, כאשר התלמיד שרוי בעולם של שכל, ורק שהחכם נמצא בנקודה הכי עליונה של שכל דק ועדין ביותר, ואילו התלמיד המאזין נמצא בקצה התחתון, ולמרות המרחק העצום ביניהם, קיים איזשהו קו שכלי המחבר אותם; אך במקרה האיכר והחכם, הלא שניהם נמצאים בעולמות שונים לגמרי. ההסברים הטובים ביותר, הדוגמאות הקולעות ממש למטרה, לא יצליחו להעביר שכל, לאדם שעצם מחשבת השכל העיוני זרה לו.

כיצד בכל זאת אפשר להשפיע לאדם כזה?

אין דרך אחרת אלא אם החכם מנתק את עצמו לגמרי מעולם השכל ומתאחד עם עולמו הגס של האיכר, ורק משם הוא יכול לשנותו. בהיותו חלק מעולמו הוא יכול להחדיר לראשו של האיכר את מחשבותיו ודרכי ההגיון.

נמחיש הדבר בסיפור גשמי, אך מוחשי עבורינו, שסיפר והמשיל אחד הצדיקים⁴. מעשה בילד שהשתטה לגמרי ר"ל ויצא מדעתו, התחיל הילד לחקות מעשה תרנגול עד שטען שבעצם אינו אלא תרנגול פשוטו כמשמעו, התחיל לקרוא קו קו רי קו כתרנגול, קפץ ודידה כתרנגול, אכל גרעינים כתרנגול, התיישב תחת השלחן כתרנגול ונכנס ללול התרנגולים, בקיצור: מדבר כתרנגול, הולך כתרנגול, אוכל כתרנגול והריהו תרנגול ממש. כל הנסיונות של בני משפחתו להסביר לו שהוא כשאר האדם, נפלו על אזנים ערלות, כי מה לתרנגול ולהגיון?

הי' שם חכם אחד שאמר שבידו לרפאו ולהחזירו לשפיות, לחיק האנושות. התחיל החכם אף הוא להתנהג כתרנגול, קרקר, קפץ, אכל גרעיני תירס, התיישב תחת השולחן

4. הסיפור מסופר ע"י הרה"ק ר' נחמן מברסלב כמשל על ירידת הצדיק, שמצד נשמתו הוא למעלה מן העולמות, בעולם הזה. ומכיון שצדיקים דומים לבוראם - העתקתי משל זה לענייננו.

- חיקוי מושלם לתרנגול חבירו. בהיותם שניהם "תרנגולים" נוצרה ידידות גדולה וטבעית ביניהם; ואז יום אחד אמר החכם התרנגול לחבירו התינוק: ידידי, יודע אתה שלפעמים תרנגולים גם מחקים דיבור של בני אדם ומדברים בשפת אנוש בהגיון? בוא נחקה אותם. הסכים התרנגול התינוק לעצת חבירו והתחילו לדבר בשפת בני אדם. למחרת אמר לו, דע לך יש ותרנגולים לא פוחדים משום דבר ומתיישרים על כסאות של בני אדם, בוא נשב ליד השולחן, ואף לזה התרצה התרנגול הדמיוני. כך שכנע החכם את התינוק צעד אחר צעד, עד שהתחיל לנהוג כאחד האדם.

הבה וננתח את הסיפור. ברור שאם הי' החכם מדבר אתו ומנסה לשכנעו בהגיון שכלי, אפילו אם הי' יורד אליו ברמת תינוק קטן - לא הי' מצליח לשכנע את ה"תרנגול" להפסיק להיות תרנגול ולהתנהג כבן אדם. רק כאשר החכם חדל לגמרי לחשוב במונחי שכל והגיון אנושי ואימץ לעצמו חיי תרנגול מלאים ומצא שפה משותפת בתור תרנגול - אז, ורק אז, הצליח החכם לחדור לתוך נבכי הנפש ולגלות אצלו תבונה "תרנגולית" ורק מתוך "תבונה" זו יכול הי' לשכנע מתוך בלתי-הגיון של תרנגול, שדוקא מנקודת מבט של תרנגול יתכן ל"שחק" כאדם מן הישוב, ולהיות מן הישוב. שהרי תינוק זה בשעת השתטותו לא הי' פתוח כלל להגיון הכי פשוט ונמוך, ואפילו הי' החכם "מוריד" ומגשם את שכלו אלפי מדרגות, הרי מכיון שגם אחרי כל המדרגות הללו עדיין בגדר שכל הוא, לא הי' חודר כלל לזה שעצם המושג של הגיון אינו קיים כלל עבורו. וממילא מובן שהי' חייב להתנהג דוקא באופן בלתי הגיוני, ורק כך הצליח לחדור לתוך עולמו ההפוך. נמצינו למדים, שבכדי להצליח הי' החכם מוכרח לשכוח לזמן מה את כל שכלו והגיונו ולהתרכז רק במעשה עופות ולהדמות כבעל כנף, ואם הי' משאיר אצלו אפילו טיפה קטנה של הגיון ושכל טבעי שלו, הגיון זה הי' מונע ממנו להידמות לאותו תרנגול ולדבר בשפתו.

הוי אומר: בשתי הדוגמאות אנו רואים שעל המשפיע לצמצם את גילוי שכלו. בדוגמא הראשונה הצמצום הוא רק במדת השכל, שעל המשפיע להשפיע במשורה, למדוד לפי יכולת הקיבול של התלמיד; אך בדוגמא השני' הצמצום הוא מוחלט, העלמת כל השכל, שכן על ידי העדר כל גילוי יכול המשפיע להתקרב למקבל. הדוגמא הראשונה נקראת 'צמצום של התמעטות' ואילו הדוגמא השני' נקראת 'צמצום של סילוק'.

בין ה'אין סוף' לבריאה המוגבלת, חייב להיות 'צמצום של סילוק'

לפי האמור מובן מאליו, שכאשר אנו מדברים על הצמצום של האור אין סוף למען יצירת מקום לעולמות - שעליו דיבר האריז"ל, הצמצום בהכרח הינו צמצום של "סילוק" ולא של התמעטות.

וההסבר לכך פשוט מאד, שהרי אנחנו מדברים כאן על האור אין סוף ממש שאין לו שום הגבלה כלל והוא רק מגלה ומבטא את הקב"ה שהוא כל יכול ומקומו של עולם,

וברצון הקב"ה ליצור כאן בריאה מוגבלת ויישות גשמית נפרדת שמתכחשת ח"ו למציאות שיש בורא עולם. ואם כן הבה ונתבונן קצת, שאם לגבי בשר ודם, כאשר ברצונו להתקשר למי שאינו באותו עולם כמו החכם הבר-שכל עם המשתטה, הוא חייב לסלק כל גילוי חכמתו משום שאין שום קו משותף ביניהם, כמה נכון הדבר ביחס לבין אור אין סוף ביחס לעולם המוגבל והמגושם.

שהרי ברור ופשוט, שאם קיים מרחק עצום שאי אפשר לתווך בין מי שהוא בר שכל לבין זה שאינו בר שכל, משום שאין שום נקודת מגע ביניהם (וזאת בין שני נבראים, שלמרות המרחק האדיר ביניהם - הרי סוף סוף שניהם נבראים גם השכל וגם השגעון, ולכן קיים ביניהם צד השווה), אלא אם כן צימצם וסילק באופן מוחלט את כל אור שכלו; הרי קל וחומר הדבר ביחס שבין אור אין סוף לבין הבריאה [ובאמת לגבי האין סוף כל בריאת "סדר השתלשלות", דהיינו כל מערכת של אין קץ עולמות עליונים ונשגבים, הרי מכיון שאינם אלא נבראים, יש ביניהם אותו מרחק אדיר ועצום כמו בין העולם הגשמי שלנו לאור אין סוף], שהרי האור אין סוף כשמו כן הוא - אין שום סוף שייך כלל וכלל אצלו, ואילו העולם מלשון העלם, הרי כשמו כן הוא - עולם מעלים מוגבל וסופי. וממילא, מובן בפשטות שאין ולא יכולה להיות, שום נקודת מגע בין האין סוף לבין הסוף, ואין שום צד השווה כלל בניהם משום בחינה.

ואפילו אם האור אין סוף ימעט ו"יוריד" וימשיך את האור באופן מוחלט ומעומעם כביכול, על ידי גילוי של נקודות של אור בלבד, מוסווה בלבושים ומסכות רבים, הרי כשם שאצל החכם המנסה לרדת לרמת השוטה התרנגול, כבר אמרנו שאפילו אם "יוריד" את שכלו אלפי רמות, עדיין ישאר הדבר בגדר שכל ולא ייהפך לטיפשות, ולכן השוטה התרנגול לא יתפוס מאומה, כך - ואף יותר מכך בלי גבול - אפילו אם נצייר לעצמינו שהאור אין סוף ימעט וישלשל את אורו הגדול בלי סוף דרגות זו למטה זו אין קץ שלבים ורמות, עדיין לא ייהפך מאין סוף למציאות של גבול וסוף, כשם שמ"הורדת השכל" לא יתכן להיווצר היפך השכל. ואם כך, שלמרות כל ה"הורדת" והתמעטות של האין סוף, עדיין האור אינסופי, מובן, שכל קרן אור של האור אין סוף, מהווה סתירה והתנגשות עצומה למציאות העולם, ולכן אם תישאר טיפה של אור בתוך החלל כבר אי אפשר שבתוך חלל זה יהיה מקום לעמידה של עולמות גשמיים מוגבלים וסופיים.

מכיון שכן, בהכרח לומר, שהצמצום של האור אין סוף הוא אכן צמצום של סילוק, דהיינו צמצום ופינוי מוחלט של האור בלי שישאר שם אפילו קו אחד של אור. העדר, חלל ריק לגמרי⁵.

5. אך כבר נאמר בכתבי האריז"ל (בפתיחת עץ חיים: אחר כך חזר והאיר קו קצר) ומבואר בחסידות, שאחרי שהקב"ה כבר צמצם ו"סילק" את אור אין סוף בצמצום מוחלט, אכן גילה הקב"ה "קו" זעיר של האור אין סוף,

צמצום שלא כפשוטו: יסודותיו ומקורותיו בחז"ל

אולם לפי זה, שאלתינו בתחילת מאמרנו אף מתחזקת שבעתיים. שכן, לפי מה שהוסבר שבכדי ליצור חלל ומקום פנוי עבור העולמות, הצמצום הוא צמצום של סילוק מוחלט, תמוה מאד, האם לפי זה שהאור הי' חייב להסתלק לגמרי, האם זה אינו מכריח שנאמר שהצמצום הינו כפשוטו, שכן אם האור קיים כיצד יתכן שהעולם יתקיים? ואם נאמר שאכן הצמצום אינו כפשוטו והאור לא השתנה מאומה, מהו אם כן מה הועיל הצמצום, הרי לא נשתנה כאן מאומה?

⁵ ומהמקור

והנה דעת החסידות היא, כידוע, כפי שכבר הבאנו במאמרנו בגליון הקודם, שמופרך לומר שהצמצום הוא כפשוטו, ושני טעמים עיקריים ליסוד זה⁶: (א) מצד הכתוב (ירמ' כג כ"ד) "הלא את השמים ואת הארץ אני מלא" ומצד "אין עוד מלבדו", שכפי פתגם הבעש"ט הקב"ה הוא הכל, והכל הוא הקב"ה, ומכיון שאנו מאמינים שאין נקודה בעולם שאינה מלאה כביכול באלקותו ית', מוכרחים לומר שאין הצמצום - העדר כפשוטו, ואין שום חלל ריקן ממציאותו של הקב"ה, כי 'מלא כל כבודו' ו'צמצום שלא כפשוטו', הם שני צדדים מאותו מטבע. (ב) מצד האור אין סוף עצמו. שכן כל המושג של פינוי אור ו'צמצום כפשוטו שהוא ממקרי הגוף" אי אפשר כלל לומר "על הקב"ה הנבדל מהם ריבוא רבבות הבדלות אין קץ"⁷.

⁸ אחרית 1234567

כי לאחר ששכבר ישנו צמצום ונתק מוחלט, הרי הקו ה"עובר" דרך הצמצום דומה לשכל שהחכם מסביר להתינוק בסגנון התרגול, שהרי זה שהחכם מדריכו לחזור לאנושות גם חכמה היא, אך מוסווה היא במשחק התרגול. כך - להבדיל אין קץ - מכיון שכבר ישנו צמצום, לכן ה"קו" כבר "הסתגל" כביכול לעובדה שישנה מציאות של עולם וכבר אינו מתנגש עמה. אדרבה, עניינו של ה"קו" הוא להאיר את חושך העולם. נגעתי בענין זה בכדי להבהיר לקורא נקודה יסודית בנושא זה, אך באמת ענין זה הוא נושא עמוק מאד ודורש מאמר מיוחד בפני עצמו. וראה להלן בפנים בפרקים על הצמצום שלא כפשוטו: גילוי העצמות.

בנוסף לכך, מלבד ה"קו" קיימת גם בחינה המכונה "רשימו", דהיינו שלמרות שהאור הסתלק לגמרי, בכל זאת נשאר רושם של האור במקום החלל, 'רשימו' זו. המסורה מפי אריז"ל על ידי תלמידו מהר"י סרוק (ראה עמק המלך בתחילתו) ואינה מופיעה בכתבי האריז"ל מבית מדרשו של רח"ו, הפכה לענין יסודי בהבנת סדר הבריאה מאור אין סוף, וביאורה עמוק מאד, אך מכיון שאין זה מנושא מאמרנו כעת, לא נבארה כאן.

והנה גם המשכה זו שבבחינת קו מכיון שהיא התגלות של האור אין סוף, אין היא יכולה להתגלות בלי צמצום, אך צמצומים אלו שב'קו' - הם בבחינת "מיעוט". דהיינו, שהם כבר כמו "הורדת" שכל מוסתר בתוך משלים והסברות לפי דרגת התלמיד. וגם צמצומים אלו אינם כפשוטם כלל ח"ו. וכאשר לומדים בחסידות דרושה הבחנה גדולה לדייק באיזו דרגה מדובר.

6. ראה שומר אמונים להר"י אירגאס ויכוח שני אות לה, עשר הוכחות שאי אפשר לומר צמצום כפשוטו.

ולענ"ד תמצית דבריו הם שני הטעמים המבוארים בפנים.

7. לשון רבינו הזקן בעל התניא בשער היחוד והאמונה פ"ז.

בנוגע לנקודה הראשונה אומר אדמו"ר הזקן בעל התניא⁸: "מהנולדות לנו ולבנינו להאמין אמונה שלימה במקרא מלא שדיבר הכתוב הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה' שאין מקרא יוצא מידי פשוטו וגם היא אמונה פשוטה בסתם כללות ישראל ומסורה בידם מאבותיהם הקדושים שהלכו בתמימות עם ה' בלי לחקור בשכל אנושי ענין האלוקות אשר הוא למעלה מהשכל עד אין קץ לידע איך מלא כל הארץ". ומכיון שהשקפה זו היא ענין מרכזי בתורת החסידות, לכן בהכרח לפרש צמצום שלא כפשוטו.

וכבר מבוארים הדברים ב'שומר אמונים' להר"י אירגאס⁹: "איתא בזהר חדש דף נ"ה ג' ובכמה מקומות מהזהר והתיקונים דלית אתר דלאו איהו תמן, לעילא עד אין סוף, ולתתא עד אין תכלית ולכל סטרא. ואם הצמצום הוא כפשוטו, הרי יש מקום דלאו איהו תמן שהרי בכל המקום פנוי לא ירד רק קו אחד כחוט". ומוסיף: "ואם תאמר דזו אינה קושיא כי במקום הפנוי נשאר הרשימו ועליו אמרו בזהר לית אתר דלאו איהו תמן, זו אינה תשובה דאם הרשימו הוא עצמותו נמצא דלא נתצמצם כלל¹⁰".

כ"אמונה פשוטה זו" אנו מוצאים במפרשי המקרא מהראשונים שהם אכן מפרשים את הכתוב באופן ש"אין מקרא יוצא מידי פשוטו", (ולא כהרד"ק, למשל, שמפרש שהכוונה להשגחה). הרס"ג ב'אמונות ודעות'¹¹: "וכיון שהדבר כך הרי שמציאותו אחר שברא את כל הגופות כמציאותו לפני כן בלי שינוי בלי פירוד בלי הסתר וכמו שאמר (ירמי' כג כ"ד) אם יסתיר איש במסתרים ואני לא יראנו נאם ה' הלא את השמים ואת הארץ אני מלא". וכן משמע מפירושי הרס"ג והראב"ע לפסוק "וימלא כבוד ה' את כל הארץ" (במדבר י"ד כ"א).

אף חכמי אשכנז הראשונים, שכידוע הושפעו מהרס"ג - מביאים רעיון זה. עיין ב'דוקח'¹²: "הבן בחכמה כי הוא מלא כל ונעלם מעין כל, ואינו נראה ואין לו סוף וחכם מאליו ואין דבר נעלם ממנו בקרבך הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (ירמי' כג כד)... הבורא אינו צריך למקום ומכון כי ה' קדם כל היות ואין קירות חוצצין לפניו כי לא ה' בורא דבר שהוא מזיק כנגדו יתברך"¹³.

8. אגרת הקדש סי' כד. וראה גם דברי רבינו בשער היחוד והאמונה שם.

9. ראה הערה 6.

10. ראה לעיל הערה 5 מה שנגענו בקצרה על ה"קו" וה"רשימו" שנתגלה ו"נותר" אחרי הצמצום.

11. מהדו' קאפח ע' קיב.

12. מהדורת הגרב"ש שניאורסון ע' כ.

13. ראה ב'תורה שלימה' להגר"מ כשר במלואים לפר' שמות פרק טו שנוקק למחלוקת זו (ומוזר ביותר שעל מכתב אדה"ז בעל התניא (אג"ק אדה"ז לד) שכותב בו "אודות השריפה אשר שרפו ספר הידוע" מציין הרב כשר: "כוונתו לשבחי הבעש"ט". וכן לפני כן כותב שם: "ובשביל זה נשרפו ספר שבחי הבעש"ט". ומעולם לא שמעתי על שריפת "שבחי הבעש"ט" שנדפס לראשונה בשנת תקע"ה - הרבה אחרי כתיבת המכתב והאירועים

ביתר פירוש, עם פירוש חצי הראשון של הפסוק, מופיע הרעיון בספרו 'סודי רזיא'¹⁴ ב'הלכות הכבוד': "דע כי בורא עולם ממלא כל כי הוא בורא ולא נברא הוה בשמים ובארץ ובים ובאבן ובקיר ובכל דבר בלב ובכליות אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו...". ובעמ' ק"ז מפרש להדיא: "אין להקב"ה גוף שצריך למקום הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם ה'...". ועיין שם בעמ' פא¹⁵.

בספר 'ערוגת הבושם' הקדמון לרבינו אברהם בר עזריאל¹⁶, בפירוש על פיוטו (המודגש הוא לשון הפיוט נ.ג.) של רבי יהודה בר קלונמוס (וי"א שהפיוט הוא לרבינו יהודה הלוי הכוזרי): "יקר גדלו כבודו מלא עולם ופינותיו הוא סיום מלא כל הארץ כבודו, ועכשיו מסיים כל העולם וכל פינותיו מלאים מכבוד שאין מקום פנוי ממנו... ובמרומות ובתהומות בתוך מימות מקומותיו כי כת' את השמים ואת הארץ [אני] מלא, אני ממלא אינו אומר אלא מלא, כלומר כבודי גדול מהם והמבין יבין...". (ונראה בפשט דבריו: ש"ממלא" היינו שהשם מוגבל ומדוד ח"ו ע"י המקום אך "מלא" מובנו שהקב"ה נמצא בכל ממש, אך לא ממלא את המקום).

שם מביא רבי אברהם מכילתא (שאינה לפנינו במכילתא ובמדרשים שלנו) "ותניא במכילתא וירד ה' על הר סיני יכול מקום הכבוד פנוי, ת"ל כסה שמים הודו ותהילתו מלא הארץ". הרי שאין מקום פנוי ממנו.

והראב"ד ב'בעלי הנפש'¹⁷ מביע את הרעיון בלי פירוש הפסוק: "אין ישותו חוצצת ולא מפרדת ולא מגבלת ולא ממעטת כי הוא כאין נגדו בראשיותו ובקדמותו והבורא יתעלה הוא מקום עולמו ואין עולמו מקומו ותבנית הדבר כאשר העולם מלא מן האויר והכל נכנסין בתוך האויר נרגשין ממנו ואינו נראה להם... הבורא יתברך ויתעלה לא קדמו דבר ויש מאין ברא הכל ועל כן אין לפניו חוצץ ולא מפריד". דומה שגם הראב"ד משתמש

הללו. ואולי לפי שעה נתחלף אצלו בין שבחי הבעש"ט לצוואת הריב"ש¹⁸. ומביא הגרמ"כ כמה מהמדרשים ומסוד רזיא להרוקח שמתבסס על הרס"ג המפרש פסוק זה כפשוטו שהבאתי בפנים. וכן מביא שם מפירוש ספר היצירה לר"י ברצולנה. ובנוסף לדבריו ולמה שהוספתי בפנים ממקורות שונות, יש להעיר גם מאגרת הרמב"ן (נדפס ב'כל כתבי הרמב"ן' לשעוויל ח"א ע' שמו) שנכתבה להגנת הרמב"ם (ורבינו הזקן מציין לאגרת זו במכתבו הנ"ל בסופו) שמביא שם דברי הרס"ג וחסידיו אשכנז.

14. מהד' קורח בני ברק תשנ"ט, עמ' ע.

15. ובעמ' פז שם, דן בשאלה (שגם עלתה בפולמוס המתנגדים נגד החסידים): "הבורא הוויתו בכל ואין הטינופת מזיק לוומה שכתוב פן יראה בך ושב מאחרך פי' עזרתו וישועתו יסיר וכשיתפללו לא יענם. זהו רחוק ה' מרשעים שלא יעשה רצונם..." ועיי"ש עמ' א' מרבינו יהודה החסיד. ונבאר אי"ה פתרון החסידות לשאלה זו.

16. מהד' מקיצי נרדמים ח"א ע 136.

17. מהד' קאפח ע' קזו.

בדברי הרס"ג¹⁸. והרי בדבריו שאין חוצץ וכשם שאוויר אינו יכול חוצץ על שום מציאות, כך גם במציאות הקב"ה שהוא כאן כמו לפני בריאת העולם.

ורבינו אברהם בן הרמב"ם כותב¹⁹: "הוא יתעלה... לא תצומצם עצמותו הנכבדה למקום שהרי אינו גשם אין ריקם ממנו מקום בעולמו ולא מה שהוא במקום ולא נמצא מן נמצאים והוא נוכח בכל מקום כמו שאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא".

ומבואר הדבר במדרש שמות רבה²⁰: "למה מתוך הסנה? ללמדך שאין מקום פנוי בלא שכינה אפילו סנה". ואין לפרש שהכוונה ל"השגחה" שהרי פשיטא, וכי עד אז לא ידעו שהקב"ה משגיח על עולם התחתון?

בנוסף לנקודה האמורה - ש'צמצום כפשוטו' נוגד את האמונה של "לית אתר פנוי מיניה" - השקפה זו גם סותרת אמונה אחרת, שאין ח"ו שום הגשמה ושינוי כלל אצל הקב"ה אין סוף, ולכן אי אפשר לפרש בתהליך הצמצום, שאכן התפנה מאורו בתוך עצמו ונוצר שם חלל. דהיינו שכל המושג המגושם של התרוקנות ופינוי ממשי, אינו אלא הסתכלות מגושמת האפשרית במקום גשמי וגופני, שרק שם שייך להיזיז דבר מצד זה אל צד אחר, ואז הדבר חסר ממקומו הראשון, רק שם שייך "פינוי", ברם כשמדברים ברוחניות ובמיוחד אצל הקב"ה היחיד באחדות פשוטה ואין לו גוף ודמות הגוף, אי אפשר להבין כלל ועיקר שכפשוטו הוא²¹.

[ורבינו הזקן בעל התניא²² אף מבאר נקודה אחרת. אלו שסבורים שהצמצום הוא כפשוטו טוענים שכל הפסוקים ומאמרי חז"ל המדברים על "מלא כל הארץ כבודו" "אני מלא", מתכוונים על השגחתו ית'. אולם, מסביר רבינו הזקן, שסברא זו לא מובנת כלל, שכן לפי הרמב"ם - וכך הוא לפי הקבלה - ידיעתו של הקב"ה אינה דבר נפרד מהקב"ה "והוא המדע והוא היודע והוא הידוע" ובידיעתו עצמו יודע את הנבראים כולם.

כלומר, בדרך כלל כאשר האדם יודע ומבין משהו, אז הידיעה היא ממשוה שנמצא מחוץ לאדם, ועל ידי ראיית עיניו שמיעת אוזנו יחד התבוננותו חקירתו השכלית יכול הוא להוסיף ידע חדש. נמצא שידיעותיו שאובות מן העולם והמציאות שמחוצה לו. ובכדי להבינו הוא חייב לדעת פרטי הדבר תכונות הדבר, מקומו תוארו הגדרתו מהותו ועוד פרטים רבים. ורק כאשר יודע את כל הפרטים אז מרכיב ומצייר לעצמו תמונה שלימה.

18. וראה בתו"כ פ"ב הי"ב ובראב"ד שם שמשמע שהבנת "אני מלא" הוא כפשוטו.

19. פירוש ר' אברהם על התורה יתרו כ, ג (מהד' קרן הוצאת ספרי רבני בבל' תשמ"ד שמות עמ' מא).

20. פ"ב, ה.

21. שיטתם ודעתם של הסוברים "צמצום כפשוטו" - כי האם יתכן שהתכוונו כפשוטו בדברים נעלים

כאלו? - יתבאר במאמר שבגליון הבא אי"ה.

22. בשער היחוד והאמונה שם.

אולם באדם עצמו יש סוג אחרת של ידיעה: ידיעת עצמו, למשל. כאשר אדם יודע שכואב לו משהו או טוב לו, או הרגשה אחרת, אין ידיעה זו ממה ששמע וממה שחקר אלא מכיון שנפשו בגופו, לכן ב"ידיעת עצמו" יודע כל עניינו.

עם זאת אפילו אדם לגבי עצמו אין כאן ידיעת עצמו אמיתית, שכן האדם מורכב הוא, השכל, ההרגש והחוויה, ובוודאי גופו הגשמי, הם מציאויות נפרדות שרק התחברו למקשה אחד, ולכן גם בתוך עצמו אין כאן ידיעה מתוך עצמו ממש כלל, שהרי יש כן "מידע" = הכאב, ויש שכלו ה"יודע" את זה. ברם הקב"ה אין ידיעותיו לקוחות ממה שהוא אחר, שכן אין משהו אחר כלל, שהלא מאמיתת הימצאו נברא כל העולם. ובכן שום ידיעה לא מיתוספת לו ח"ו ואת הכל הוא יודע מעצמו ממש.

לפי זה, אם נאמר שהשגחתו של הקב"ה נמצאת בכל מקום, הרי באמת כבר אומרים שגם הקב"ה נמצא בכל מקום, כי הוא והשגחתו היינו הך!.

צמצום שלא כפשוטו: העלם

גם הסוברים כשיטת החסידות שיש להבין את הצמצום שלא כפשוטו, חלוקים בהסברת הדברים²³. ההסבר הידוע והפשוט, המוזכר בתורת חסידות חב"ד בהרבה מקומות²⁴, הוא

23. בהגהה שבאוצרות חיים מאחד מתלמידי האריז"ל (מצוטט בשומר אמונים שבהערה 6 אות לט) כתובה: "שהצמצום הוא משל ודמיון להבין מציאות בריאות העולמות העולמות". ואולי לדבריו הצמצום הוא אכן משל "לתהליך" מסויים, אך בספר 'נובלות חכמה' (להמקובל האלוקי הידוע היש"ר מקנדיא) דך מט ב (מצוטט שם): "וכבר אמרתי ושניתני ושלשתי שהרי לסבר את האוזן אני משתמש במלות מקום וריקות ופנייה ועליה וצמצום". וב'שומר אמונים' שם, אות מג מבאר בארוכה השקפה זו: "כאילו כביכול צמצם כחו הבלתי בעל תכלית מעצמו אל עצמו ... ולא שהדבר הוא כך אלא כדי לשכך את האזן אנו מדמים כאילו הניח בעצמו מקום פנוי מכח הבלתי בעל תכלית שהרי אינו אינו פועל הנמצאים כפי כחו הבלתי בעל תכלית אלא בכח מצומצם". ולפי זה כל הצמצום אינו אלא לשכך את האוזן מה שהיא יכולה לשמוע כשיטת הרמב"ם (הלך יסודי התורה פ"א ה"ט) בנוגע "יד ה'" "עיני ה'" "רגלי ה'" וכיוצא בזה, ש"הכל לפי דעתן של בני אדם היא שאינו מכירין אלא הגופות ודברה תורה כלשון בני אדם והכל כינויים הן". ולפי זה אינו אפילו משל לתהליך מסויים. אולם אלו שהתנגדו לשיטת צמצום שלא כפשוטו, טענו, שלשון האריז"ל מוכיחה בעליל שאין זה רק לשבר את האוזן כאלו הי' מדובר בצמצום, אלא שאכן הי' כאן צמצום בפועל (ראה יושר לבב בית א' חדר א פי"ד שטוען שמה, "שרצה להוכיחו ממה שכתבו תלמידי האריז"ל זלה"ה שלא בפניו בהגהות כתבי הקדש שלו אני אומר שאין לי ספק כלל ועיקר כי הם מסביר כתבו כן אבל לא קבלוהו ממנו ולא מהרח"ו תלמידו המובהק. דאדרבא מלשונות דרושיו וחקירותיו והודעת דרך עשייתו איך נעשה נראה בבירור שכפשוטו הוא"). אולם לפי החסידות, אכן הי' צמצום בפועל, ובכל זאת ח"ו אין הפירוש א' שהאור אכן פינה מקום מסויים רוחני וגשמי כלל ב' אפילו אחרי הצמצום עדיין לית אתר פנוי מיניה כלל, כפי שיתבאר בפנים. גישה אחרת לגמרי בענין צמצום שלא כפשוטו יש בספר 'נפש החיים' שער ג, ודבריו לפום ריהטא לא מובנים וצריכים הסבר גדול.

24. גישה זו מבוארת בשער היחוד והאמונה, ראה פרקים ד' ה' ו'. אך באמת המבואר בשער היחוד והאמונה מדבר על הצמצום של "אצילות" מוסתר ומצומצם בכדי לברוא העולמות, ואינו מדבר על הצמצום הראשון

שאין הצמצום אלא העלם, כלשון רבינו הזקן "צמצום זה אינו כפשוטו שנסתלק האור ח"ו... אלא הפירוש שהסתלקות זו היינו מבחינת הגילוי להיות בבחינת העלם", דהיינו שאכן האור אין סוף ממלא את החלל כמו לפני הצמצום, וכל עניין הצמצום אינו אלא כלפינו, שאין אנו יכולים לראות ולחוש את האור, כדברי הצמח צדק באחד ממאמריו: "וההעלם אינו רק לעינינו המקבלים... והצמצום וההסתר אינו רק אלא לפנינו אבל קמי' ית' הכל הוא בטל"²⁵.

משל לדבר: ידוע הוא שמלבד חיות האדם, שהנפש מחייה את הגוף ומפיחה רוח חיים בגוף האדם, יש לנפש כוחות מיוחדים המתגלים להפעיל את האברים השונים. דהיינו כח נפשי מיוחד המתגלה בחללי המוח שבראש לזכרון, להתבוננות ולדעת, וכן כח מיוחד לגלגל העין שהוא כח הראי', כח מיוחד לתופי האוזן לשמיעה, כח מיוחד לידיים וברגלים לתנועה והליכה, וכן בכל אבר ואבר²⁶. כוחות אלו הם "אורות" שהנפש מקרינה אל אברי האדם. לפי זה אומרת החסידות כך: אדם שנחלה ר"ל, עיניו התעוורו למשל, או אבר אחר הפסיק לפעול כראוי, האם כאשר אדם זה קם בבוקר רענן ונינוח, מלא מרץ וכחות עלומים, האם כוח הראי' הנובע מן הנפש אינו נמצא בעיניו? מסתבר, שכשם ש"אורות" אלו התגלו לכל אברי האדם כך התגלה כח הראי' גם בעין החולה, אך מכיון שאבר העין נפגם, הוא אינו מסוגל להפיק שום תועלת מכח נפשי זה.

או משל מגושם יותר: מכוונה הזקוקה לכח החשמל בכדי שתפעל כמו מקרר. יש מקרר המחובר לחוטי חשמל (עלעקטרי), והחשמל פועל כראוי, ובכל זאת אם המקרר מקולקל אין הוא עובד. מה חסר כאן? בוודאי, החשמל זורם במכוונה בכל תוקפו, אך מכיון שהמכוונה מקולקלת אין כח החשמל מתגלה בה כלל.

כלומר, הכח הנפשי וכח החשמל נמצא שם ללא הבדל כלל אם העין בריאה או חולה, או אם המקרר פועל או שבור, כל ההבדל הוא במדת ההתגלות. אם העין בריאה אז מורגש הדבר כלפי חוץ ואם היא חולה אינו מורגש.

בכך נבין גם לגבי ענין הצמצום, שהצמצום הינו העלם כלפינו. האור נמצא כאן כמו לפני בריאת שמים וארץ, כנוסח התפלה "אתה הוא עד שלא נברא העולם אתה הוא

והקדמון שעליו דיבר אריז"ל. וצמצום זה אכן צמצום שבבחינת "מיעוט" - ראה לעיל הערה 3. אך עיקר ביאור זה מבואר ב"מאמרי אדה"ז תקס"ב" עמ' רעט, ומוזכר בספר "בשעה שהקדימו תרע"ב" ח"ב תתקט"ו. ודברינו בפרק זה מיוסדים על דבריו שם. לשון אדמו"ר הזקן שצוטט בפנים הוא מלקוטי תורה הוספות לפ' ויקרא ד"ה להבין מ"ש באוצרות חיים אות ג'. וראה לקמן בפרק הבא, והערה 28.

25. לשון דרך מצותיך מצות מילה דף ו', ומציין לתניא ח"א פרק כב [לכא' צ"ל: כא]. עיין שם. ונקטתי לשון זו כדוגמא בלבד לתפיסה זו בחסידות.

26. ראה על שני סוגי חיות הבאים מהנפש בתניא פנ"א.

משנברא העולם, אך העולם המוגבל דומה לעין עיוורת שאינה יכולה להרגיש, ליד חולה שאינה מתנועעת, אך האור לא השתנה מאומה.

ברם הסבר זה עצמו דורש ביאור נוסף, שהלא הוסבר שמכיון שמאיר אור אין סוף - אין שום אפשרות לשום קיום ובריאה של יישות! יתירה מזו, הרי הוסבר לעיל בארוכה שבכדי ליצור יש, חייב שהצמצום יהי צמצום של סילוק מוחלט, ואם כן הא גופא קשיא: אם ה"אור" ישנו בעולמות כיצד בכלל נוצר ה"העלם" מלכתחילה (שאינו מניח אותנו לראות ולהרגיש את האור)?²⁷

צמצום: גילוי העצמות והבלעת האור בתוך מקורו - עצמותו ית'

לצורך הבנת מהותו ומשמעותו של צמצום שלא כפשוטו, עלינו לחזור ליסוד שהנחנו לאורך כל מאמרינו, שישנה הבחנה ברורה בין האור אין סוף של הקב"ה, לבין הקב"ה בעצמו ממש, המכונה בלשון החסידות: עצמותו ית'.

לפי מה שהוסבר יוצא, שכל הצמצום הוא רק מצד האור, אך ביחס לעצמותו ית' אין שום צורך לצמצום כלל, שכן מלכתחילה לא שייכת שום התנגשות בין עצמותו של הקב"ה לשום יישות נבדלת ונפרדת, אפילו יישות כמו עולמינו המגושם והמכחיש קיומו של בורא; כי מכיון שאין עצמותו מוגדרת בשום הגדרה שהיא, ואינה נתפסת בשום מציאות, אפילו מציאות של גילוי "אור" המכריזה ש"אין עוד מלבדו", לכן אין שום נברא מהווה סתירה אליו ית'. וכל הסתירה איננה אלא מצד התפשטות והתגלות האור אין סוף, הסותרת כל מציאות נבדלת.

לפי יסוד זה מסבירה החסידות נקודה נוספת²⁸. בעצם ענין הצמצום הוא שה"אור" (שהוא הביטוי של העצמות) נכלל והתכנס בתוך העצמות. דהיינו: מכיון שהאור אין סוף הינו רק האור וההתגלות של העצמות, והעצמות הוא המקור להאור, אז אין הקב"ה מוכרח ח"ו לפעול באמצעות אורו (וברור ומובן שאין הקב"ה היינו עצמותו ית' מוכרח להתגלות כלל ואינו מוכרח ח"ו באורו) אלא בשעה שעלה ברצונו לברוא את העולם "הגביר" הקב"ה כביכול את עצמותו על האור אין סוף. והתגברות ו"הופעה" זו של העצמות הוא הוא צמצומו של האור²⁹. כי בעוד שעד עכשיו הכל התנהל רק לפי גדרי האור, ולפי גדרי האור אין מקום לעולמות, הרי עם גילוי העצמות ישנם "כללים חדשים" כביכול, ויכולים לקרות

27. שאלה זו נידונה ב"בשעה שהקדימו תרע"ב" שצוין בהערה 24.

28. נקודה זו מבוארת במאמר אדה"ז בעל התניא ד"ה להבין מ"ש באוצ"ח שצוין בהערה 24. וראה גם בתורה אור פ' וירא ד"ה פתח אליהו. 'דרך מצותיך' שרש מצות התפילה. וראה 'ספר המאמרים תרמ"ז' עמ' מו. 'בשעה שהקדימו תרע"ב' שם.

29. יסוד זה בגדר הצמצום שהוא גילוי העצמות - מבואר במפורש בספר "מאמרים מלוקט" לכ"ק אדמו"ר מליובאוויטש זי"ע, חלק ב, עמ' רלב, אות ה.

דברים שאינם עולים בקנה אחד עם גדרי האור. בוודאי שח"ו לומר שהאור עצמו יצר בתוכו כלל, ושהוא התרוקן באמצעו - מושג שלא יתכן לגבי אור אין סוף. אך לפי הבנתה המקורית של החסידות שהאור הינו האור והביטוי של עצמות בלבד, וכפי שהוסבר לעיל עניינו אור הוא שהעצמות מתגלה על ידו, מובן הדבר, שהרי העצמות אינו מוכרח בשום דבר, ולכן אינו מוכרח שיאיר ויתבטא דוקא על ידי אור. ולכן יכול להיות שעצמותו ית' יופיע מצד עצמו כמו שהוא בלי ביטוי האור. התגלות יכולת זו, שעצמותו ית' מופיע בלי האור, וממילא האור נבלע בתוך הבלי גבול האמיתי ממש של עצמותו ית' - זהו מה שהתכוון האריז"ל - לפי החסידות - ב'צמצום'.

לפי השקפה זו מובן, שמחד גיסא אין חס ושלוש שום שינוי באור כלל, האור נשאר על עמדו בדיוק כמו לפי הצמצום, אך מאידך, האור הפסיק להאיר מפני "התגברות" העצמות ממש, ולא מדובר כאן במשל בלבד או העלם גרידא, אלא צמצום ממש.

ומהו החלל הריק? וכיצד כבר אפשר לברוא עולמות?

כאמור, ברצון העצמות הפשוט יכול הוא כמובן ל"התגבר" כביכול על אורו, ואם כן, כאשר העצמות מתגבר, הרי התכונה של האור שהיא שוללת את מי שסותר למציאות של הקב"ה נבלעה בתוך העצמות, ומכיון שכך, הרי מכיון שלגבי העצמות אין שום סתירה בינו לבין יישות העולם, ממילא נוצרה כאן אפשרות לברוא עולם, שקודם לכן היתה בלתי אפשרית כלל, מחמת גילוי האור. ואם כן, מקום החלל והריק אינו ריק כלל, אלא שכל עניינו שבו דוקא בא לידי ביטוי התגברות העצמות הנותנת מקום לעולמות.

הוי אומר: הצמצום הינו גילוי העצמות, מקור האור, בתוך האור המשתקף ממנו, כך שבעצם עם הצמצום התגלה דוקא כח יותר נעלה לאין ערוך בתוך האור אין סוף - שלמרות אינסופיותו, הרי בכל זאת יש לו תכונות של "אור" והגדרות של "אין סוף".

[ויש להבהיר מיד לפני שאנו ממשיכים בהסבר הדבר, שהביטוי "גילוי העצמות" וכיוצא בזה אינו מדויק כלל, כי גילוי היינו "אור" שהדבר מתבטא ומופיע, אך העצמות מעצם הגדרתו מושלל מגילוי כמבואר לעיל, ברם מפני דלות לשונינו אנחנו משתמשים בביטוי זה, ועיקר הכוונה לומר, שהעצמות פועל ברצונו הפשוט בלי אמצעות האור וזה שעצמות מבטא את עצמו בלי האור, זהו כאילו אנו אומרים שהאור אינו "מסתיר" עליו. וכאילו נאמר, במשל מגושם, שיש אבן שמרחו עליה חומר נוצץ, ומקלפים הקליפה הנוצצת ו"מגלים" את האבן האפורה עצמה, וזהו שאנו מכנים "גילוי"].

נבאר הדבר במשל שהשתמשנו בראשית מאמרינו כאן. במשל מאדם המנסה להתחבר ולשכנע את התינוק התרנגול תיארנו תהליך של "צמצום" וסילוק שכלו על מנת למצוא קו משותף בינו לבין המשתטה התרנגול. הבה נשאל את עצמינו, חכם גדול זה שהוא באמת פיקח אדיר ובעל השגות גדולות שהוריד את עצמו לרמת התרנגול - כיצד עשה את זה?

30. נקודה זו ומשל זה מבוארים בלקו"ת ד"ה להבין מש"כ באוצ"ח אות ה. ועוד.

כלומר, נדמיין לעצמינו גאון ענק שבענקים ואיש מחשבה שכל כולו שרוי בעולם השכל וההגיון, כמו הרמב"ם למשל, שאת כל העולם כולו הוא רואה דרך השכל והתבונה בלבד, האם ביכולתו לשתף פעולה ולהתחבר לאדם גס ובהמי שאינו יודע מחשבה מהי? לא צריכים להרחיק לכת עד לגאון גדול, בואו נתאר את עצמנו אצל כל אחד ואחד, שהוא נדרש להסביר סוגיא עמוקה בש"ס ליהודי הרחוק מן היהדות ר"ל, ושאינו מכיר יהדות מהי, אינו יודע גמרא מהי, ומי הם אמוראים ומי הם תנאים ומה זו משנה ומה זו גמרא, וכל דרכי התורה ושפת הקודש זרים לו לחלוטין. במדה מסויימת נגיע למסקנה שאין הדבר אפשרי מאחר שאין שום נקודת מגע בין שני אנשים שיש להם נקודת הסתכלות שונות על העולם ועל החיים ומגיעים משתי תרבויות זרות לגמרי. נתק מוחלט.

בכל זאת, למרות שזה כרוך לפעמים במשברים וייסורים נפשיים, הרי רואים אנו שיתכן ליצור קשר משותף בין שני אנשים שנמצאים בשני קצוות רחוקים מאד. וכיצד קורה הדבר? אם אמנם מהותו והווייתו של האדם היתה רק שכל טהור ומחשבה גרידא, אז באמת לא הי' קיימת שום אפשרות לקשר אדם שכלי עם אדם בלתי שכלי. אך לאמיתו של דבר, הרי עצם האדם אינו שכלי כלל, והשכל אינו אלא התגלות מסויימת ופרטית של עצמות הנפש. ואף על פי שאם האדם הוא חכם גדול, והוא כל כולו מונח ושקוע בתוך השכל המסוגל לכבוש ולבלוע את האדם עד שהכל אצלו שכל וכל דבר שנוגד את השכל מופרך אצלו, אך עם זאת, סוף סוף, השכל אינו רק בחינה אחת ומסויימת של עצמות האדם - ולא האדם עצמו.

יתירה מזו. למרות שבדרך כלל מעלת האדם מתבטאת בשכלו, עם זאת, עיקר עצם האדם אינו שכל כלל, אלא נשמת האדם, מופשטת מכל ציור ותכונה מסויימת. והראי' הפשוטה לדבר, שאם האדם הוא שכל, הרי כל מי שנולד במום שכלי, האם נחליט ח"ו שאינו אדם ח"ו? בוודאי שאדם הוא לא פחות מהרמב"ם, ומבחינת עצם אנושיותו אין הבדל בינו לבין הגאון המופלא. ולא עוד, אלא כמובן שכל אדם, גם החכם הגדול ביותר, יש לו חלקים וצדדים אחרים מגופו עד לנפשו שאינם קשורים בשכל וגם הם באו והתהוו מעצם נפש האדם. רק מה? בחכם גדול, הרי השכל שהוא הכח היותר רוחני, יכול להקיפו בצורה שכזו שמשכיח את שאר צדדי אנושיותו ומציאותו.

מכיון שכך נמצא, שלכל לראש ביסוד קיומו ומציאותו הוא אדם - וענין זה הוא הנקודה היותר בסיסית שלו, ומעצמיות זו נובעים כל כוחותיו, כולל שכלו הגאוני. אם כן, כאשר אדם גאון זה רוצה להתחבר עם אדם טיפש, אם האמצעי להתקשרות שלו הוא דרך שכלו, הוא לא יצליח כלל, שהרי מבחינת השכל אין שום נקודת קשר ביניהם, אך עליו להטות את כיוון מחשבתו לעצמות מהותו היסודית שהיא יותר גבוהה משכלו, ואז הוא יגלה צד משותף טבעי גם עם אדם השרוי במ"ט שערי טמטום ואטימות שכלית.

במלים אחרות: מדוע אדם שכלי מוכן לוותר על שכלו בכדי להתעסק עם מי שאטום לגמרי? לא מצד השכל שאינו מכיר בקיומו של אדם גס השכל, אלא אך ורק מצד אנושיותו, מצד ההרגש היסודי שאף על פי שזה טיפש ואני חכם אך בכל זאת שנינו בני אדם! רק כאשר אדם זה חושב בצורה כזו, הוא מסוגל להסתכל על שכל כצד מוגבל ומסוים באישיותו, כבחינה אחת בלבד, ואז אכן רואה שיש הרבה מן המשותף בינו לבין ה"תרנגול".

ולא רק זה אלא אף זה. כאשר החכם מגלה צד זה של עצמותו ומתחבר אחר כך לאדם הזר והשונה, אז נקודת הסתכלות זו משפיעה גם על השכל. השכל, שעד אז החשיב רק שכל והתבונן בדברים דק מנקודת ראות שכלית - מרחיב כעת אופקים ורואה דברים בצורה אחרת לגמרי. מעתה, השכל חושב על דברים ממבט של עצמות האדם ולא רק מהסתכלותו הצרה של שכל והגיון.

ודבר זה אף אנו רואים במשל של החכם וה"תרנגול": אחרי שהחכם יורד לדרגת התרנגול על ידי שסילק את שכלו ודימה את עצמו לתרנגול בכל דרכיו, אז אדם חכם זה חוזר לחשוב בשכלו מה לעשות להחזיר את ה"תרנגול" לשפיות. אך שכל זה בו הוא חושב עכשיו, כאשר הוא מחקה את מעשה התרנגול, מכיון שכבר עבר תהליך של צמצום - והיינו כפי שהסברנו גילוי עצמותו של האדם - כבר הוא שכל אחר ושונה יותר, שסובל ומסתדר גם עם שוטה גמור, דבר שלא היה יכול להעלות על הדעת טרם כל התהליך.

כך שנמצינו למדים, שדוקא בעת 'צמצום' וסילוק שכלו, מתגלה אצל האדם עצם מהותו העצמית המהווה את המקור של שכלו, וכל ההתנגשות שלו בינו לבין אדם אחר היא רק כאשר אישיותו פועלת דרך שכלו, אך מבחינת עצם מהותו, שם הוא מוצא שפה משותפת עם כל אדם בעולם בלי הבדלי דרגה, שפה, תרבות. כך שאין הצמצום אלא גילוי של עצמותו!

לאור האמור נוכל להבין קצת את הנמשל כפי שהוא למעלה אצל הקב"ה. כאשר חפץ הקב"ה לברוא עולם שאינו מגלה את האמת האמיתית שאין עוד מלבדו והוא יש בפני עצמו, הרי, כאמור, מבחינת האור, יצירה זו אין לה שום מקום ומופרכת היא לחלוטין, שכן מבחינת מטרת ומהות האור, עניינו ותפקידו הוא רק לפרסם ולשקף את האמת שרק הקב"ה הוא יחיד ומיוחד ואין דבר זולתו ואין אתר פנוי מהקב"ה; אך עצמותו ית', שאעפ"י שפשיטא ופשיטא שהוא מצוי בהכל ונמצא בכל מקום ביתר שאת וביתר עוז מן האור, אבל בהיותו עצם, אין מציאותו מכריזה את נוכחותו, ולכן אין הוא סותר כלל למציאות המרגישה את עצמה שהיא יישות נפרדת, ומצד העצמות שהוא באופן של בלתי מציאות נמצא - יתכן שהעולם ישאר על כנו ובכל תוקף יישותו, ויחד עם זה, הקב"ה בעצמותו ומהותו סובלו, כי מכיון שהעצמות אין לו שום ציור וביטוי כלל ח"ו, לכן יתכן שיש לו קשר לגבול וליש בדיוק כמו שיש לו שייכות ל"אור".

ולפי זה נבין היטב את משמעות הצמצום ועניינו. כאשר עלה ברצונו הפשוט לברוא את העולמות ולא הי' מקום פנוי ומקום חלל לבריאת העולמות כי "האור עליון פשוט מלא כל המציאות", דהיינו שלא הי' שום נתינת מקום למושג של יישות וגבול בנוכחות האור אין סוף, שמלא את מקומו של עולם, אז "צמצם את עצמו אין סוף ואז נשאר מקום פנוי ואויר וחלל ריקני", דהיינו כאשר צמצם את האור התגלה המאור, העצם, שמצד העצם כבר קיים מקום פנוי ליצירת עולם של יש. כי כפי שהסברנו רק מצד האור אין סוף אין שום נקודת קשר בין הגבול להבלי גבול, ולכן אין האור סובל הגבול והיש הסותרו, ברם כאשר גילה את עצמותו נוצר מקום המאפשר את בריאת הגבול והיש.

האור נמצא אחרי הצמצום כמו לפני הצמצום ממש

אך עדיין נשאר לנו לברר ביתר בהירות נקודה אחת, שאם נוקטים שאכן למעשה במקום הפנוי התגלה העצמות ונכלל האור במקורו, הרי סוף סוף במקום הבריאה אין האור מאיר כי הרי שם רק מתגלה העצמות?

בכדי להבין הענין הבה נשאל שאלה פשוטה. אדם זה ששקוע כל כולו במשחקי התרנגול ומשתטה במעשי שטות, מה קורה לכל חכמתו וידיעותיו? האם אכן נעלמה חכמתו וכלא היתה? האם אז בשעת פעולותיו המוזרות הינו בור גמור?

בחסידות מדגימים ענין במשל כזה³⁰. משל לחכם גדול הבקיא באיזו מסכת כגון מסכת יבמות בכל פרטיה, הוא בקי בעומק העיון בהוויות דאביי ורבא עם כל הקושיות וכל התירוצים לעומקן, הכל ברור לו ונהיר לו באר היטב והם ספוגים ותפוסים במוחו בבהירות ממש. כאשר מעיין בשכל זה אז מיד כל השכל מתגלה בכל תוקפו ושלימתו ותיכף מיד מוכן להתבטאות ולדון בהם ואז ה"אור" הוא בגילוי גמור.

אולם כאשר האדם מפסיק לחשוב בשכל זה, האם אז שכח הכל? האם אז אינו יודע מסכת יבמות? בוודאי מסכת יבמות לא נמחתה ולא פרחת ממנו, אלא שמכיון שהוא עוסק בצדדים אחרים של נפשו ואישיותו, כגון שאוכל או מדבר וכיו"ב (או כמו במשל התרנגול - עצם נפשו מתבטא), אז ידע ובקיות זו אינם באים לידי ביטוי; אך בתוך נפשו פנימה הרי כל השכל גלוי וידוע ונתפס ונמצא בלי שום הבדל, ויתכן אכן שמחשבתו עסוקה בפועל בדברים אחרים, פיו מדברת בענינים אחרים, אך השכל קיים כמו מקודם.

וההסבר הוא, שמכיון שכאמור השכל הינו רק בחינה אחת של נפשו, ויש מלבד עצמות נפשו הפשוטה כוחות רבים ושונים, לכן הוא יכול לעסוק בדברים שונים ומגוונים, אך העובדה שעצם נפשו מתגלה אינה מוחקת את ה"אורות" האחרים שבנפשו. ולכן אין השכל נמחה מזכרונו בשעה שעוסק בדברים אחרים.

31. כלומר: לא רק שלא השתנה מאומה אלא גם לא התבטל ולא התעמעם כלל.

אלא מאי? אצל האדם, מכיון שהוא מוגבל וגשמי, ואינו יכול לחשוב שתי מחשבות בבת אחת, אלא הכל בזמנו הראוי לו, לכן אם הוא עוסק בפעולה אחרת אין הוא מסוגל בשעת מעשה לדעת ולחשוב במחשבה אחרת, ובכן כאשר חכם זה מצמצם את עצמו ומטפל ב"תרנגול" ואז מתגלה בתוך הכרתו הצד העצמי שבנפשו (כי כאמור זוהי פעולת הצמצום, לגלות את עצמותו) - אז השכל הגדול שלו כאילו אינו קיים, כי אינו יכול לחוש ולהרגיש שני מצבים נפשיים בבת אחת. ברם לו יצויר שהאדם הי' מציאות רוחנית צלולה ובהירה ולא מציאות גופנית עכורה, וכן לא הי' מוגבל במעשיו, שהי' יכול לעשות שתי פעולות באותה שני' ממש, אז אפילו אם הוא עוסק בדברים אחרים עדיין כוחות אחרים שבנפשו הי' מאירים אצלו בלי הסתרה כלל, וה"צמצום" לא הי' דוחה את נוכחותו של האור.

[גם אצל אדם גשמי מתגלה יכולת זו לפעמים, כאשר האדם למשל אינו מתנתק לגמרי מפעולותו הקודמת, כגון זה שבקי היטב במסכת יבמות לכל עומקה, אם יעסוק בדבר זר לגמרי, בוודאי שבאותו זמן לא יוכל לחשוב על מסכת יבמות; ברם אם לומד הלכות יבמות בקיצור, כמו שהוא בשלחן ערוך בלי טעמים ובלי הוכחות, אז גם בשעה שהוא לומד ה"קיצור" רואה בתוך הקיצור את כל עומק המסכת במלוא היקפה, דהיינו שה"קיצור" משקף בתוכו כל האריכות, אך אצל הקב"ה בכל אופן לא שייך כלל שפעולה או התגלות אחת מסתירה על השניה].

ומכאן אנו למדים קל וחומר לגבי עצמותו ומהותו הקב"ה. כשם שאצל אדם בשר ודם שבשעה שהוא פונה לדברים אחרים, אין שכלו וידיעותיו פורחים והולכים ממנו, כך מכל שכן וקל וחומר אצל הקב"ה, זה שמתגלה עצמותו ית' אין הדבר שולל את האור, והאור שם הוא כמו לפני התגלות האור (קרי: הצמצום).

ומכיון שהקב"ה אינו מוגבל כלל ח"ו, ופשוט הוא בתכלית הפשיטות, הרי אצל הקב"ה עצמותו ומהותו לא שייך לומר ח"ו שבגלל שהוא גילה את עצמותו, שבשעה זו שיש גילוי העצמות, אין הוא יודע ומכיר את נוכחות האור ח"ו, שכן אצלו וודאי הכל גלוי וידוע והכל בהיר בלי שום הגבלה של זמן ח"ו.

מכיון שכן, ברור שהאור אין סוף מאיר לגבי הקב"ה ובתוך מקום החלל עצמו, בדיוק ממש כמו שהאיר לפני הצמצום בלי שום שינוי כלל. נמצא ששני הדברים נכונים בבת אחת: אעפ"י שמחד הצמצום הי' בפועל ביחס להאור, הרי מאידך, האור עצמו לא התעלם והתבטל³¹ כלל ח"ו אפילו בתוך מקום החלל, מכפי שהי' לפני הצמצום.

סיכום

לסיכום נמצא ששיטת החסידות בסוגיית הצמצום מאירה כצורה:

- (א) לפי החסידות ה"אור אין סוף" הוא רק ה"אור" של עצמותו ית'.
 (ב) מבחינת עצמותו ית', לא הי' צריכים כלל לשום צמצום ולא על זה דיבר האריז"ל.
 (ג) הצמצום הי' בגלל האור אין סוף בלבד.
 (ד) הצמצום אינו אלא לשכך את האוון בעלמא, וכן אינו רק העלם האור בלבד.
 (ה) הצמצום הי' בדרך סילוק מוחלט.
 (ו) הצמצום הוא התכללות האור במאור והאור לא השתנה מאומה ח"ו.
 (ז) המקום פנוי והחלל הינו התגלות עצמותו ית'.

(ח) ביחד עם זאת, האור נמצא עדיין במקום החלל כאילו לא הי' שום צמצום.

אך עדיין יש לברר כאן כמה שאלות יסודיות. (א) אם אכן עצמותו ית' ממלא את החלל וגם האור ממלא את כל החלל כאילו לא הי' שום צמצום, אז מדוע ההלכה אוסרת להרהר בדברים שבקדושה במקום טינופת? כיצד מוסבר שהוא נוכח מצד אחד ולא נוכח מצד שני? (ב) מה כל ההכרח - לפי תורת החסידות - לפרש שגם ה"אור אין סוף" נמצא במקום החלל כמו לפני הצמצום, הרי יתכן לפרש שהכתוב "את השמים ואת הארץ אני מלא" כפשוטו שהקב"ה אכן ממלא את הארץ ומלואה, אבל הכוונה של כתוב זה היא על עצמותו ית', אבל האור אכן אינו ממלא את החלל? (ג) עדיין לא הוסבר את דעותיהם שחלקו על צמצום כפשוטו. כיצד יסבירו את השאלות הקשות ששאלו נגדם? (ד) מהו ההבדל של השיטות בענין הסברת הצמצום?

על כל הקושיות יש מענה בספרי החסידות

אין דינע בחורישע יארען איז גיווען שטארק פינסטער אין די וועלט, און דער עיקר, איר האט נישט טועם גיווען דעם אור החסידות. בבחרותי על כל הקושיות על עולם ודרך הש"י בעולם מצאתי בספרי החסידות, ועל ידם ראיתי והאמנתי בלב שלם שיש בורא עולם ב"ה והתורה מן השמים.

ס' דברי הר"ב להגה"ח רבי בנימין מנדלזון אב"ד
 קוממיות, עמ' קכא, מתוך מכתב לקרוב משפחה